

Б. П. Щеглюк

аспірант,

Національний інститут стратегічних досліджень
при Президентіві України, м. Київ

РОЗВИТОК ЕКСПОРТУ ВІЙСЬКОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В КОНТЕКСТІ ПОСИЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано причини збільшення обсягів трансферу технологій на міжнародному ринку озброєння та військової техніки. Виявлено вплив експорту військових технологій на стан національної безпеки держави. Зокрема, встановлено, що експорт військових технологій здійснює найвідчутніший вплив на економічну, зовнішньополітичну, науково-технологічну та військову сферу національної безпеки держави. Встановлено, що у випадку розроблення ефективної державної політики у сфері експорту військових технологій, збільшення обсягів такого експорту сприятиме залученню додаткових фінансових ресурсів у вітчизняну економіку, збільшенню обсягів виробництва військової продукції, зростанню кількості робочих місць у військовій промисловості, покращенню стану сальдо платіжного і торгового балансів України, підвищенню авторитету України на міжнародному ринку озброєння та військової техніки, поглибленню перспективного військово-технічного співробітництва нашої держави з іноземними партнерами. Виявлено основні ризики та загрози національній безпеці України, які виникають при недостатній ефективності системи контролю за здійсненням експорту військових технологій. Окремо розглянуто вплив експорту військових технологій на формування інтегрального індексу економічної безпеки.

***Ключові слова:** експорт, оборонно-промисловий комплекс, міжнародний ринок озброєння та військової техніки, національна безпека держави, військові технології.*

Shcheglyuk B. THE DEVELOPMENT OF EXPORTS OF MILITARY TECHNOLOGY IN THE CONTEXT OF THE NEED TO STRENGTHEN NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

The reasons of increase in technology transfer in the international market of armaments and military equipment. The influence of exports of military technology in the state of national security. In particular, it was found that exports of military technology has the most notable impact on the economic, foreign political, scientific, technological and military sphere of national security. Established in the case of developing effective state policy in the field of exports of military technology, increasing such exports will attract additional financial resources in the domestic economy, increased production of military products, the growth of jobs in the defense industry, the improvement of the balance of payments and trade balance of Ukraine, increase prestige of Ukraine in the international market of armaments and military equipment, deepening promising military-technical cooperation of our country with foreign partners. The basic risks and threats to the national security of Ukraine that arise when insufficient effectiveness of the control over the export of military technology. Separately, the influence of exports of military technology to the integral formation of the index of economic security.

***Keywords:** export, the military-industrial complex, the international market of armaments and military equipment, national security, military technology.*

В умовах значного недофінансування державних програм розвитку озброєння та військової техніки саме експортна діяльність оборонно-промислового комплексу України (ОПК) дозволила нашій державі остаточно не втратити науково-технічний потенціал військової-промисловості, що залишилась після розпаду Радянського Союзу. Частка коштів, отриманих від експортної діяльності, в окремі роки складала більше 80% сукупного обсягу фінансових ресурсів ОПК. Одним із важливих напрямів експортної діяльності вітчизняної військової промисловості протягом усіх років незалежності був експорт технологій виробництва товарів військового призначення та подвійного використання (військові технології).

Незважаючи на значну економічну вигоду від здійснення експорту військових технологій як для ОПК, так і для вітчизняної економіки, в сьогоднішніх умовах фактичної неоголошеної військової агресії Російської Федерації у відношенні до України даний вид економічної діяльності потребує всебічного аналізу на предмет відповідності потребам національної безпеки держави.

Дослідженням питань, що пов'язані із експортом вітчизняних військових технологій, займаються провідні українські науковці, серед яких В. Горбулін, В. Бегма, В. Мунтіян, Я. Жаліло, А. Сухоруков, Д. Панасенко, О. Хворост, В. Бадрак, К. Рябов, А. Старостин та ін. Проте, не зважаючи на значні наукові результати, вітчизняні вчені здебільшого зосереджують свою увагу на аналізі організаційно-економічного механізму експорту військових технологій. В той же час питання, що пов'язані із впливом експорту військових технологій на національну безпеку держави залишаються висвітленими не в достатній мірі, що суттєво підвищує ризики посилення загроз суверенітету і територіальній цілісності України. Дослідження особливостей розвитку експорту військових технологій в умовах необхідності посилення національної безпеки держави в подальшому надасть можливість розробити цілісну систему визначення доцільності експорту військових технологій з урахуванням можливої економічної вигоди та впливу такого експорту на окремі складові національної безпеки держави, тому є актуальною темою наукового дослідження.

Метою дослідження є аналіз впливу експорту військових технологій на стан національної безпеки України.

Дослідження структури експорту провідних держав показує, що на міжнародному ринку озброєння та військової техніки експортним товаром замість готової продукції все частіше виступає саме технологія виготовлення цієї продукції. На сьогоднішній день основними експортерами військових технологій є Росія та США, що зумовлено низкою історичних, політичних та економічних факторів. Основні показники міжнародного трансферу військових технологій зображено в табл. 1.

Таблиця 1

Характеристика основних показників міжнародного трансферу військових технологій

Провідні експортери	Російська Федерація, США, Ізраїль, Франція та Італія.
Провідні імпортери	Китай, Індія, держави Тихоокеанського регіону.
Середньорічний обсяг	Не менше 2 млрд. дол. США.
Основні причини зростання обсягів	1. Посилення конкуренції; 2. Економічна доцільність.
Найвідоміший приклади за останні роки	Закупівля Індією технологій виробництва винищувачів (вартість угоди понад 10 млрд. дол. США).

**Складено за [1]*

Протягом років незалежності підприємства вітчизняного ОПК уклали ряд успішних контрактів щодо експорту військових технологій. Як показує практика, основні переваги даного виду економічної діяльності полягають у тому, що для таких підприємств збільшення обсягів експорту військових технологій це передусім:

- збільшення сукупного доходу;
- розширення присутності на міжнародному ринку озброєння та військової техніки;
- засіб збільшення обсягів експорту готової продукції;
- можливість залучення інвестицій для удосконалення технологій [2].

Варто зазначити, що на міжнародному ринку озброєння та військової техніки останніми роками посилюється тенденція до здійснення експорту військових технологій, як невід'ємної умови контрактів на експорт готової продукції військового призначення та подвійного використання. Вартість зазначених контрактів подекуди перевищує 10 млрд. дол. США [3]. За таких умов стає очевидним, що у найближчі роки обсяг експорту вітчизняних військових технологій буде зростати. На думку фахівців, при збільшенні ефективності використання існуючого потенціалу України у сфері експорту військових технологій в близькій перспективі середньорічний обсяг такого експорту може складати щонайменше 200 млн. дол. США. [4]

У той же час важлива умова розвитку експорту вітчизняних військових технологій полягає у необхідності враховувати потреби національної безпеки держави. Так, Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003

року № 964-IV визначено, що «національна безпека України забезпечується шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах» [5]. Проаналізувавши це положення, стає очевидним, що розвиток міжнародних відносин України в площині експорту військових технологій певною мірою вплине на стан кожної із вищенаведених сфер.

Більшість фахівців схиляється до думки, що особливо відчутним зазначений вплив буде для економічної, політичної, військової та науково-технологічної сфери державного розвитку. Причому збільшення обсягу експорту військових технологій з одного боку здійснюватиме позитивний вплив на розвиток держави, а з іншого – становить певну загрозу для забезпечення національної безпеки України [6]. Так, наприклад, під “економічною безпекою держави” більшість науковців вважає здатність держави підтримувати конкурентоспроможність економіки, ефективно захищати власні економічні інтереси та протистояти зовнішнім економічним загрозам, використовувати конкурентні переваги в міжнародному поділі праці [7]. Відомо, що погіршення показників зовнішньоторговельної активності протягом останніх років чинило негативний тиск на економічний розвиток України через зростання від’ємного сальдо поточного рахунку платіжного балансу держави і скорочення обсягів випуску й вартості пропозиції національних виробників товарів та послуг. За таких умов збільшення обсягу експорту військових технологій, що призведе до залучення додаткових фінансових ресурсів у вітчизняну економіку та покращить показники сальдо платіжного і торгового балансів України, позитивно впливатиме на забезпечення економічної безпеки нашої держави. Крім того, стимулювання збільшення обсягу експорту військових технологій сприятиме вирішенню ключового стратегічного завдання влади, яке полягає у тому, щоб через реалізацію традиційних конкурентних переваг перейти до створення таких переваг у наукоємних високотехнологічних галузях [8].

Проте, на думку фахівців, нерегульований розвиток міжнародних відносин України у сфері трансферу військових технологій становить певну загрозу для забезпечення економічної безпеки держави [9]. Більшість експертів схиляється до думки, що експорт конкретної військової технології доцільно здійснювати тільки у тому випадку, коли інші альтернативи використання технології (наприклад, виробництво і експорт готової продукції) є менш вигідними. У протилежному випадку втрата ключових військових технологій може мати значний негативний вплив не тільки на економічну, а й на інші сфери національної безпеки держави.

На думку вітчизняних аналітиків, нерегульована передача військових технологій сприятиме створенню іноземними державами високоєфективних видів

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНИ

озброєння, що може призвести до послаблення міждержавної безпеки, створити додаткову загрозу виникнення військових конфліктів, негативно вплинути на міжнародний імідж держави-експортера [6].

Таким чином, збільшення обсягу експорту військових технологій з одного боку є перспективним напрямком посилення національної безпеки держави, а з іншого – становить потенційну загрозу для неї.

Використовуючи методологічні основи аналізу стану національної безпеки держави, що розроблені провідними вітчизняними науковцями [10, 11, 12], можна визначити можливий позитивний і негативний вплив збільшення обсягів експорту військових технологій на забезпечення національної безпеки держави в залежності від якості державної політики, що регламентує дану сферу економічних відносин (табл. 2).

Таблиця 2

Вплив збільшення обсягу експорту військових технологій на забезпечення національної безпеки держави*

Сфери	Позитивний вплив (за умови розроблення ефективної державної політики)	Ризики та загрози у (за умови відсутності або низької ефективності державної політики)
Економічна	Залучення додаткових фінансових ресурсів у вітчизняну економіку, збільшення обсягів виробництва військової продукції, збільшення кількості робочих місць, покращення стану сальдо платіжного і торгового балансів України, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та збільшення їхньої частки на міжнародному ринку ОВТ.	Загальне зменшення обсягів надходжень вітчизняних підприємств від експортних операцій, суттєве зменшення обсягу виготовленої продукції, зменшення кількості робочих місць, посилення деструктивних явищ, що існують у оборонно-промисловому секторі економіки нашої держави.
Зовнішньо політична	Формування іміджу України як важливого учасника міжнародного ринку ОВТ (формування іміджу держави із значною військовою могутністю), розширення сфери міжнародних відносин, підвищення авторитету і впливу України на формування міжнародних політичних процесів на європейському континенті.	Формування негативного іміджу України як експортера товарів і технологій військового призначення та подвійного використання із недостатнім контролем за проведенням експортних операцій, втрата існуючих позицій на міжнародному ринку ОВТ (внаслідок зменшення обсягу експорту готової продукції).
Сфера державної (воєнної) безпеки	Отримання додаткових фінансових ресурсів для виготовлення новітніх зразків озброєння, військової техніки та техніки подвійного призначення, підвищення боєздатності вітчизняної армії, розширення міжнародної військово-технічної співпраці України з іноземними державами.	Послаблення міжнародної безпеки України, посилення загрози виникнення міжнародних конфліктів.
Науково-технологічна	Науково-технічний розвиток українського суспільства, розвиток інструментів захисту прав інтелектуальної власності виробників (власників) технологій, сприяння входженню України до числа держав, конкурентною перевагою на міжнародному поділі праці яких є високотехнологічне виробництво.	Зниження перспектив науково-технічного розвитку нашої держави, безконтрольний відтік передових військових технологій закордон.

*Розроблено автором.

Проведений аналіз впливу експорту військових технологій на забезпечення національної безпеки держави не є вичерпними, проте він дає змогу зробити висновок про значну залежність національної безпеки держави від якості розробленої державної політики, що регламентує дану сферу економічних відносин. Слід зауважити, що негативний вплив збільшення обсягу експорту військових технологій на національну безпеку держави може відбуватися не тільки при недостатній ефективності такої державної політики, а й при її відсутності. За таких умов стає очевидним, що розроблення державної програми щодо стимулювання та посилення контролю за здійсненням експорту військових технологій є важливим завданням влади. Виділені нами позитивний та негативний впливи збільшення обсягу експорту військових технологій на стан національної безпеки України дають можливість стверджувати про необхідність формування та реалізації цілісної державної програми у сфері експорту військових технологій. Варто зазначити, що для ефективного оцінювання відповідності контрактних угод щодо експорту військових технологій умовам забезпечення національної безпеки України слід проводити комплексний аналіз можливості укладання таких контрактів із обов'язковим залученням відповідних органів військового управління, науково-дослідних

закладів та інших спеціалізованих інституцій, які компетентні визначити можливість виникнення загрози національній безпеці держави внаслідок таких експортних операцій. Вищезазначений аналіз повинен бути ключовим елементом системи здійснення контролю за експортом військових технологій.

Особливо важливого значення розгляд проблем експорту військових технологій набуває у контексті його суттєвого впливу на стан економічної сфери національної безпеки України. Так, на думку вітчизняних фахівців, рівень інтегральних індексів усіх складників економічної безпеки України протягом останніх років перебуває на межі (в окремих випадках поза межею) критично допустимого значення [10]. Серед загрозливих значень економічної безпеки держави науковці виділяють, в тому числі, наступні: надзвичайно високий рівень тінізації економіки України, низький рівень інвестицій в оновлення основних засобів, низький рівень витрат на науково-технічні роботи, від'ємні темпами науково-технологічного прогресу, низьку частку спеціалістів, що виконують науково-технічні роботи, низьку частку підприємств, що займаються інноваційною діяльністю чи впроваджують інновації та реалізують інноваційну продукцію (технології), незначну частку реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

продукції, обмеженість доступу до міжнародних фінансових ринків, погіршення стану зовнішньої торгівлі, дефіцит платіжного балансу, вкрай низьку частку інноваційної продукції у товарному експорті [10].

У той же час, проаналізувавши порядок оцінювання інтегрального індексу економічної безпеки України, що визначений Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (наказом Міністерства економічного

розвитку та торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277) можна виділити індикатори, на які розвиток експорту військових технологій матиме безпосередній вплив (табл. 3).

Особливо важливе значення розвиток експорту військових технологій має на стан зовнішньоекономічної безпеки держави. На рис. 1 зображено динаміку одного із індексів зовнішньоекономічної безпеки, а саме «Коефіцієнт покриття експорту імпортом».

Таблиця 3

Вплив розвитку експорту військових технологій на індикатори економічної безпеки України*

№	Сфери економічної безпеки	Індикатори сфери економічної безпеки	Коментар
1	Виробнича безпека	Середнє співвідношення обсягів валової доданої вартості (далі - ВДВ) промисловості України та ВДВ промисловості окремих країн Європи Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції	Збільшення експорту військових технологій позитивно впливатиме на збільшення ВВП, оскільки ВВП = C + I + G + NE (чистий експорт) та інших показників вітчизняної промисловості.
2	Зовнішньоекономічна безпека	Коефіцієнт покриття експортом імпорту Відкритість економіки Питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту промисловості в загальному обсязі експорту товарів Частка імпорту у внутрішньому споживанні країни	Більшість індикаторів зовнішньоекономічної безпеки напряму залежать від обсягу і якісної структури вітчизняного експорту.
3	Інвестиційно-інноваційна безпека	Розмір економіки України Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП Відношення витрат на наукові та науково-технічні роботи за рахунок держбюджету Чисельність спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи, до чисельності зайнятого населення Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості	Розвиток експорту військових технологій позитивно вплине: - на збільшення фінансових ресурсів науково-технологічної компоненти вітчизняної економіки; - на фінансові стимули розвитку вітчизняних (зокрема військових) технологій.
4	Макроекономічна безпека	Сальдо поточного рахунку платіжного балансу України Різниця темпів зростання ВВП України та темпів зростання економік країн, що розвиваються	Очевидно, що розвиток експорту військових технологій напряму здійснюватиме позитивний вплив на стан сальдо поточного рахунку платіжного балансу та розмір ВВП України.
5	Фінансова безпека	Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період	Розвиток експорту військових технологій дозволить збільшити обсяг валютних надходжень в економіку нашої держави і, відповідно, позитивно впливатиме на зміцнення національної валюти.

*Складено за [10]

Аналіз засвідчує, що протягом останніх років тренд динаміки індексу зовнішньоекономічної безпеки держави «Коефіцієнт покриття експорту імпорту» має низхідну позицію і наближається до критичного значення. За таких умов стає очевидним, що збільшення експортних надходжень позитивно впливатиме на значення даного індексу у подальшому. На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що науково-обґрунтований розвиток експорту військових технологій позитивно впливатиме на розмір інтегрального індексу економічної безпеки держави.

Таким чином, проаналізувавши розвиток експорту військових технологій в умовах необхідності посилення національної безпеки України можемо зробити наступні висновки.

По-перше, аналіз міжнародного ринку озброєння та військової техніки засвідчив про існування тенденції до зростання річних обсягів міжнародного трансферу військових технологій. За таких умов використання Україною власного потенціалу у даній сфері економічних відносин може здійснити суттєвий позитивний вплив не тільки на розвиток вітчизняного ОПК, а й на розвиток української економіки загалом.

По-друге, дослідження впливу експорту військових технологій на стан національної безпеки дає можливість зробити висновок про значну залежність військової, економічної, зовнішньополітичної та науково-технологічної сфер національної безпеки України від здійснення даного виду економічної діяльності. При чому залежно від конкретних умов експорту військових технологій такий вплив може бути як позитивним, так і

негативним. Тому розвиток експорту військових технологій повинен враховувати не тільки міру економічної вигоди, а й вплив такого експорту на стан національної безпеки України.

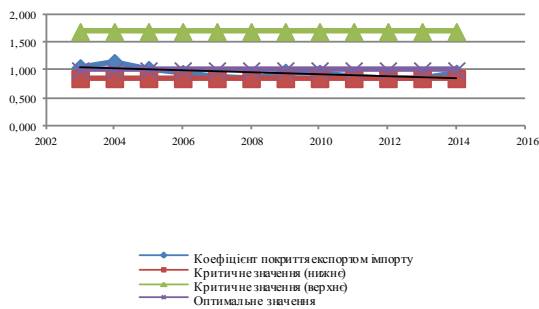

Рис. 1. Динаміка індексу зовнішньоекономічної безпеки «Коефіцієнт покриття експорту імпортом»*

*Джерело: складено автором за [13]

Подальші дослідження питань експорту військових технологій як можливого інноваційного напрямку розвитку вітчизняної економіки повинні бути пов'язані із обґрунтуванням методичних основ визначення доцільності експорту військових технологій в залежності від можливої економічної вигоди та впливу такого експорту на стан національної безпеки держави.

Список використаних джерел:

1. Дідківський М. І. Міжнародний трансфер технологій: навч. посіб. / М. І. Дідківський. – К.: Знання, 2011. – 365 с.
2. Дмитренко А. О. Міжнародна передача технологій / А. О. Дмитренко, А. А. Кобченко // Стратегія економічного розвитку країн в умовах глобалізації. – 2013. – Т. 2. – С. 62-64.
3. Нургалеев А. Борьба за победу в тендере MMRCА продолжается [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aviaport.ru/news/2011/02/17/211117.html>.
4. Бадрак В. В. Найсекретніший ринок / В. В. Бадрак // Контракти. – 2003. – № 43. – С. 3-7.
5. Про основи національної безпеки України : закон України від 19.06.2003 № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15/print1361522307853205>.
6. Горбулін В. П. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К.: ДП НВЦ «Євроатлантикінформ», 2007. – 592 с.
7. Сухоруков А. І. Методологія оцінки рівня економічної безпеки / А. І. Сухоруков // Вісник КНТЕУ. – 2008. – № 1. – С. 49-55.
8. Перспективи економіки України в умовах глобальної макроекономічної нестабільності : аналітична доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Pokryshka_ekon-02ae8.pdf.
9. Мунтіян В. І. Конкуренстоспроможність національної економіки як головний критерій економічної безпеки / В. І. Мунтіян // Механізм регулювання економіки. – 2009. – № 2. – С. 158-174.
10. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від

29.10.2013 № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.

11. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : монографія / Я. А. Жаліло. – К.: НІСД, 2009. – 336 с.
12. Сухоруков А. І. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / А. І. Сухоруков ; за ред. С. І. Пирожкова. – К.: НІПМБ, 2003. – 42 с.
13. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

References

1. Didkivskyy, M. I. (2011). *Mizhnarodny transfer tehnologiy: navch. posib. [International Technology Transfer : Teach. guidances]*. K.: Knowledge [in Ukrainian].
2. Dmytrenko, A. O. (2013). *Mizhnarodna peredacha tehnologiy [International technology transfer]. Strategiya ekonomichnogo rozvutku krain in umovah globalizatsii – Strategy of economic development under globalization*, 2, 62-64. [in Ukrainian].
3. Nurgaliev, A. *Borotba za Peremogu v tenderi MMRCА trivae [fight for victory in the tender MMRCА continues]*. Retrieved from <http://www.aviaport.ru/news/2011/02/17/211117.html>.
4. Badrak, V. V. (2003). *Naysekretnishy riнок (The most secret market). Kontrakty – Contracts*. [in Ukrainian].
5. Supreme Council of Ukraine. (2003). *Pro osnovu natsionalnoi bezpeku Ukrayiny [On National Security of Ukraine]*. Law of Ukraine, adopted on 2003, June 19, № 964. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15/print1361522307853205>. [in Ukrainian].
6. Horbulin, V. P. (2007). *System-kontseptualni zasadu strategii natsionalnoi bezpeku Ukrayiny [System-conceptual principles of national security strategy of Ukraine]* K.: SE SPC «Euro-Atlantic Information». [in Ukrainian].
7. Sukhorukov, A. I. (2008). *Metodologiya otsinki rivnya ekonomichnoi bezpeku [The methodology of assessing the level of economic security]*. Visnik KNTEU – Bulletin KNTEU, 1, 49-55. [in Ukrainian].
8. *Perspektivu ekonomiku Ukrayiny v umovah ekonomichnoyi nestabil'nosti [Prospects of Ukraine's economy amid the global economic turbulence analytical report]*. Analitichna dopovid – Analytical report. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Pokryshka_ekon-02ae8.pdf.
9. Muntiyana, V. I. (2009). *Konkurentospromozhnist natsionalnoyi ekonomiku yak golovnyy kriteriy ekonomichnoyi bezpeku [The competitiveness of the national economy as the main criterion for economic security]*. Mehanizm reguluyuvannya ekonomiku – Economics Regulation Mechanism, 2, 158-174. [in Ukrainian].
10. Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. (2013). *Pro zatverdzennya methodichnuh rekomendatsiy schodo rozrahunku rivnya ekonomichnoyi bezpeku Ukrayinu [On approval of guidelines for the calculation of economic security of Ukraine]*. Law of Ukraine, adopted on 2013, October 29, № 1277. Retrieved from http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm. [in Ukrainian].
11. Zhaililo, J. A. (2009). *Teoriya ta praktuka formuvannya efektyvnoyi ekonomichnoyi strategiyi derzavu [Theory and practice of forming an effective economic strategy of the state]*. K.: NISS. [in Ukrainian].
12. Sukhorukov, A. I. (2003). *Metodichni rekomendatsiyi schodo otsinki rivnya ekonomichnoyi bezpeku Ukrayinu [Guidelines on the assessment of the level of economic security of Ukraine]*. K.: NIPMB. [in Ukrainian].
13. *Ofitsiyny sayt derzavnogo komitetu statustuku Ukrayanu [The official website of the State Statistics Committee of Ukraine]*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian].